

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**
**А. А. АЛТМЫШБАЕВ атындагы ФИЛОСОФИЯ, УКУК ЖАНА
СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ**
**ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д 09.22.657

**Кол жазма укугунда
УДК:101.1:316.7(575.2) (043.3)**

ЫРАЗАКОВ ДАМИРБЕК АБДИКАЛИЛОВИЧ
**КЫРГЫЗ ЭЛДИК МУЗЫКАСЫНЫН КООМДУН
РУХАНИЙ ЖАШООСУНДАГЫ ЭВОЛЮЦИЯСЫ**

09.00. 11 – социалдык философия

философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2023

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин философия жана политология кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: **Орозалиев Эрик Садыкович** философия илимдеринин доктору, профессор, К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин социалдык психология факультетинин деканы

Расмий оппоненттери: **Бөкөшөв Жамгырбек Бөкөшөвич** философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Философия бөлүмүнүн башчысы

Жунушова Гүлкайыр Мырзабековна философия илимдеринин кандидаты, КРнын Улуттук илимдер академиясынын академик А.А.Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүнүн улук илимий кызматкери

Жетектөөчү мекеме: Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин профессор Ш.М.Ниязалиев атындагы философия жана гуманитардык илимдер кафедрасы. Дареги: 715600, Жалал-Абад ш., Ленин көчөсү, 57.

Диссертациялык иш 2023-жылдын 19-майында саат 13:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институту жана Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык), маданият таануу жана искусство таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а.

Коргоонун идентификатору: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr>

Диссертация менен КР УИАнын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а), Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) жана диссертациялык кеңештин сайтынан таанышууга болот (<https://vak.kg/>).

Автореферат 2023 – жылдын 17-апрелинде таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, философия илимдеринин кандидаты, доцент

З. А. Алымкулов

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Бүгүнкү күндө Кыргызстандын экономикасы менен саясатында болуп жаткан бир катар олуттуу өзгөрүүлөр кыргыз элинин жашоосунун материалдык эле эмес, ошондой эле көп бөлүгүн салттуу музыка түзгөн руханий тараптарына да терең таасирин тийгизүүдө. Кыргыз элинин өнүгүү спецификасын эске алганда, салттуу музыка этностун руханий чөйрөсүнүн өтө маанилүү бөлүгү болуп саналат. Музыка ар тараптуу көрүнүшүндө кыргыз эли үчүн көптөгөн кылымдар бою бир нече муунду байланыштырып келген жамааттык эс-тутумдун өзгөчө түрү иретинде каралат. Ал улуттук мүнөздү калыптандыруунун, элдин өзгөчөлүгүн, өз алдынчалыгын андап-сезүүнүн негизги шарты, каражаты болуп келген жана боло бермекчи.

Оозеки чыгармачылыктын башка жанрлары жана түрлөрү менен бирге салттуу музыка жашоо түзүлүшүнүн утилитардык-тиричиликтик тарабынан тартып руханий жаатына чейинки ар кыл жагдайларын чагылдырат. Анда тигил же бул формада адамдардын аларды курчап турган коомдук-табигый чындык тууралуу байыркы жана азыркы түшүнүктөрү, идеялары, көз караштары, ишенимдери, үмүт-тилектери, эмоционалдык дүйнөсү ж.б. орун алган. Салттуу музыкалык чыгармачылыкта өнүгүүнүн көп жылдык жана татаал жолу өз изин калтырган, натыйжада бай жанрдык стилистикалык формалар, каада-салттар жаралган, алар өз кезегинде улуттук музыка менен руханияттын кийинки өнүгүүсүнүн тарыхый-маданий негизи болуп саналат.

Кыргыз салттуу музыкалык маданияттын тамыры кылымдардын тээ теңине сүңгүп кирип, анда поэтикалык, музыкалык салттар жаралып, ар түрдүү ички жана тышкы факторлордун таасиринде узак убакыттар бою өзгөрүүгө учурап олтурган, бирок идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктө чагылдырылган нукура маани-маңызын жоготкон эмес. Бул салттар мезгилдин өтүшү менен спецификалык этникалык музыкалык маданиятты калыптандырган, алардын негизги түзүүчүлөрүнүн бири болуп эпикалык сыяктуу музыкалык-поэтикалык жанр саналат. Кыргыз элинде эпос калктын татаал жана карама-каршылыктуу тарыхын, анын турмуштук, ошондой эле жогорку руханий маданиятын музыкалык-поэтикалык формада чагылдырган энциклопедия болуп саналат. Мындан тышкары эпос - музыкалык маданият сыяктуу эле элдин жан дүйнөсүн чагылдыруучу маанилүү каражат. Жаралгандан тартып эле эпос нечендеген кылымдар бою этнос менен бирге өнүгүп-өрчүп, тилдин жана эл сөзүнүн нукура касиеттери аркылуу мазмунун табигый жол менен байытып, уламдан-улам жаңыланып жүрүп отурган. Эпикалык жанрды өнүктүрүүнүн жана жакшыртуунун маанилүү факторлорунун бири болуп элдин башынан өткөн окуяларды, реалдуу чындыкты камтыган маалыматты көркөм түшүндүрүүгө болгон муктаждыгы, эстетикалык ырахатка болгон керектөөсү эсептелет.

Өткөн XX жана азыркы XXI кылымдагы массалык маданият сыяктуу феномен глобалдык ченемге ээ болуп, анын таасири уламдан улам артып бара жаткандыгына байланыштуу изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу да жогорулайт. Массалык маданият жогорку жана салттуу маданиятты акырындап өзүнө сиңирип жатат. Базар мамилесинин жайылышы жана дүйнөлүк маданият менен жаңы мамилелердин түзүлүшүнүн натыйжасында Кыргызстан бүгүнкү күндө Батыш маданиятын массалык мүнөзгө айландыруу процессине кошулууда. Бул процессте эки агым биригет. Алардын биринде батыш башаты басымдуулук кылса, экинчисинде улуттук баалуулуктар үстөмдүк жасайт. Ал ата-мекендик каада-салттардын өзөгүндө өнүгүп-өсүп, жашап келүүдө, анын тамыры кылымдардын тереңине сүңгүп кирет. Аталган багыт улуттук кыргыз маданиятына массалык маданият күчтүү агым менен келип кошулган совет мезгилинде да үзгүлтүккө учураган эмес. СССРдин кулашы жана Кыргызстандын саясий эгемендүүлүккө ээ болушу менен кыргыз салттуу маданиятын массалык маданият тарабынан сиңирилип кетүү коркунучу жоголбостон, XX кылымдын экинчи жарымында башталып, бүгүнкү күнгө чейин созулуп жаткан маалыматтык революцияга байланыштуу күчөп кетти. Жогоруда айтылгандар изилдөө темасынын актуалдуулугун шарттайт.

Коомдун тарыхый өнүгүүсүнүн советтик доорунда кыргыз улуттук музыкасы А. В. Затаевичтин (1934), В.С.Виноградовдун (1956, 1958, 1960, 1960, 1961), В.М. Беляевдин (1962), Ч.Т. Уметалиева-Баялиеванын (2008, 2016) ж. б. көрүнүктүү советтик музыка таануучулардын изилдөө предметине айланган.

Кыргызстанда алгачкы кесипкөй композиторлордун, музыкалык педагогдордун, музыка таануучулардын жаралышы менен кыргыз улуттук музыкасы Б. Алагушов (1989, 2007), Р. Х. Уразгильдеев (1991), К. Ш. Дуйшалиев (1999, 2017), А. Г. Кузнецов (2015), С. Субаналиев (1982), Т. Саламатов (1988), М. Касей (2015, 2017), Р. А. Аманова ж. б. ата мекендик изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде талдоого алынган.

Кыргыз философиясындагы А. А. Айтбаев (2007), А. Алтмышбаев (1985), М. М. Амердинова (2002), М. С. Алымкулов, Г. Л. Бакиева (2000), А. А. Бекбоев, Ж. Б. Бөкөшов, К. К. Молдобаев (2005), С. М. Мукасов (1999), А. И. Нарынбаев (2004), Ш. М. Ниязалиев (1996), А. А. Салиев (1980), Н.К.Саралаев, К.Сариева, Р. Д. Стамова (2008), О. А. Тогусаков (2001), А. И. Токтосунова (2007), Э. С. Орозалиев, К. А. Исаков, Г.С. Токоева жана башка ушул сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектери биздин диссертация үчүн зор теориялык-методологиялык мааниге ээ.

Диссертациянын темасынын билим берүү жана илимий мекемелерде жүргүзүлгөн приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программа-

лар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөөчүлүк иштер менен болгон байланышы.

Диссертациянын темасы Ош мамлекеттик университетинин философия жана политология кафедрасынын тематикалык планына, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын тармактык илимий программасына жана КР УИАнын А. А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана коомдук-саясий изилдөөлөр институтунун тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн негизги **максаты** болуп кыргыз салттуу музыкасынын коомдун руханий жашоосундагы эволюциясын социалдык-философиялык талдоо саналат.

Белгиленген максатка ылайык диссертациялык иштин төмөнкү **милдеттери** аныкталды:

1. Музыканы философиялык талдоонун дүйнөлүк философиядагы тажрыйбасын диссертациялык иштин теориялык-методологиялык негизи катары айкындоо;
2. Социалдык философияда музыканын кызматтарын изилдөөнүн негизги тыянактарын талдоо;
3. Массалык музыкалык маданияттын азыркы музыкага жана руханийликке тийгизген таасирин аныктоо;
4. Кыргыз элинин салттуу музыкасынын өзгөчөлүктөрүн социалдык-философиялык жактан аныктоо;
5. Калкыбыздын совет доорундагы салттуу музыкасынын эволюциясын талдоо;
6. Эгемендик доорунда кыргыз салттуу музыкасынын рухий кызматтарынын өзгөрүшүн талдоо.

Иштин илимий жаңылыгы иштин максаты аркылуу аныкталат. Кыргызстанда бүгүнкү күнгө чейин кыргыз салттуу музыкасынын руханий жашоодогу эволюциясына арналган философиялык изилдөөлөр өтө аз.

Иштин илимий жаңычылдыгы төмөнкүдө:

- Музыканы философиялык талдоонун дүйнөлүк философиядагы тажрыйбасы диссертациялык изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизи катары айкындалды, философия менен музыканын өз ара таасири, музыканын маани-маңызы боюнча философтордун көз караштары, илимий адабияттар талдоого алынды;
- 2. Социалдык философияда музыканын рухий кызматтарын изилдөөнүн негизги тыянактары иликтенди;
- 3. Массалык маданият шартында салттуу музыканын рухий кызматтарындагы өзгөрүүлөр жана анын азыркы музыкалык маданиятка тийгизген таасиринин мүнөзү талданды;

4. Кыргыз элинин салттуу музыкасынын өзгөчөлүктөрү социалдык-философиялык жактан аныкталды;

5. Калкыбыздын совет доорундагы салттуу музыкасынын эволюциясы талдоого алынды;

6. Эгемендик доорунда кыргыз салттуу музыкасынын рухий кызматтарынын өзгөрүшү изилденди.

Алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү кыргыз салттуу музыкасынын өзгөчөлүктөрү, анын совет доорундагы жана бүгүнкү күндөгү эволюциясы, аны калыптандыруучу факторлор, азыркы кыргыз маданиятынын калыптануу тенденциялары жана келечеги тууралуу коомдук-философиялык билимдерди тереңдетүүдө жана кеңейтүүдө жатат. Изилдөөдөн келип чыккан, коомдук-философиялык концепцияга бириктирилген жыйынтыктарды Кыргызстандагы азыркы маданий кырдаалды иликтөөдө, мындан тышкары аны өнүктүрүү жолдору менен байланышта талдоодо пайдаланууга болот.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык принциптерин, корутундуларын, материалдарды жана жыйынтыктарды философиянын тарыхы, социалдык философия, маданияттын философиясы, тарыхтын философиясы, музыка таануу, маданият таануу, маданияттын теориясы, дүйнөлүк маданияттын тарыхы ж.б. боюнча атайын курстарды түзүүдө колдонууга болот. Аны менен бирге аларды массалык маданият жана кыргыз улуттук маданияттын кийинки эволюциясына байланыштуу маселелер боюнча илимий-изилдөө иштеринде пайдаланууга болот.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Музыка – идеяны жана ички сезимдерди чагылдырган жөн гана каражат эмес, ал адамга, анын жан дүйнөсүнө таасир тийгизүүчү өзгөчө күчкө ээ. Искусствонун түрлөрүнүн бири катары музыка ага тийиштүү баалуулуктук, адеп-ахлактык, руханий милдеттерди аткарат, анын баары музыканын руханий чөйрөсүн түзөт. Музыкалык маданият бүтүндөй коомго же жеке адамга багытталуу менен олуттуу коомдук-психологиялык кызмат өтөйт, ал инсандын дүйнөнү сезүүсүн жана дүйнө таанымын калыптандыруучу каражат болуп саналат. Кандай коомдук күчтөргө кызмат кылганына, көркөм тенденцияларды өнүктүргөнүнө жараша музыкалык искусство адамдын курчап турган дүйнө менен жана өз ара таасир тийгизүүсүнүн маанилүү учурларында гармонияга келтирүүчү күчтүү өбөлгө же тескерисинче андагы руханий башатты басмырлоочу каражат катары кызмат кылышы мүмкүн.

2. Музыка адамдын жан дүйнөсүн, анын ойлорун, ички сезимдерин, чындык тууралуу түшүнүктөрүн жана ага карата мамилесин калыптандырууга активдүү катышат. Искусствонун бул формасы адамды тарбиялоонун эң натыйжалуу каражаттарынын бири болуп кызмат кылат. Мында эстетикалык,

көркөм гана эмес, жалпы гуманитардык, интеллектуалдык да тарбия болушу мүмкүн. Бирок азыркы глобалдык руханий-көркөм жагдай массалык музыкалык маданияттын олуттуу таасирине кабылып, анын пайдалуу мүмкүнчүлүктөрү тарбиялык максатта натыйжасыз пайдаланылып жатканы менен гана эмес, тескерисинче, адамдын жан дүйнөсүн жакырлантуучу терс таасирлери ишке киргендиги менен да мүнөздөлөт. Бул учурда музыканы коммерциялаштырууга байланыштуу адеп-ахлактык тарбия, сезимдерди тарбиялоо, жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу жана музыканын түпкү маанисин түшүнүп угуу аракети, көркөмдүк менен кооздукту айырмалай алуу ж. б. ушул сыяктуу маанилүү функциялар, искусстводо музыканы жөнөкөйлөштүрүү тенденциялары тууралуу кеп болууда.

3. Бүгүнкү күндө кыргыз музыкасы массалык маданияттын таасири менен шартталган олуттуу өзгөрүүлөргө туш болууда, массалык музыкалык маданияттын маани-маңызын анын мүнөзү жана механизмдери аркылуу түшүнүүгө болот. Массалык маданият адамзаттын өнүгүүсүнүн акыркы баскычтарынын табигый натыйжасы болуп саналат. Техникалык жаатта ал мурункуларга салыштырмалуу кыйла өнүккөнү шек жаратпайт. Анын өнүгүү динамикасы ушунчалык жогору жана карама-каршылыктуу болгондуктан, курамындагылар тездик менен өзгөрөт да, бул аны баалоо иштерине дайыма өзгөртүүлөрдү киргизип турат. Динамизм - анын негизги, маңыздуу белгилеринин бири.

4. Кыргыздардын салттуу музыкасы бардык мурасы жана ар түрдүүлүгү менен айырмаланган маданиятыбыздын маанилүү бир бөлүгү болуп саналат. Музыка - элдин бардык муунун бириктирүүчү жамааттык эс-тутумдун өзгөчө түрү. Ал улуттук мүнөздү калыптандыруунун маанилүү шарты, элдин уникалдуулугун андап-сезүү каражаты, көп улуттуу дүйнөдө акыл-эсти кеңейтүүнүн ишенимдүү, бекем негизи катары каралат. Элибиз басып өткөн жол улуттук музыкалык маданияттын өзгөчөлүгүн аныктайт. Кыргыз элинин музыкалык чыгармачылыгы өнүгүүнүн көп кылымдык, татаал жолун чагылдырат, анын жүрүшүндө тарыхый окуялардын өңүтүндө жанрдык жана стилдик каада-салт, эрежелер калыптанган. Алар өз кезегинде улуттук музыкалык ой жүгүртүүнүн кийинки өнүгүшү үчүн тарыхый-көркөм негиз болуп саналат.

5. Салттуу музыка - байыркы мезгилдерде жаралып, көптөгөн кылымдар бою акырындап өнүгүп келген элдик музыкалык маданияттын нукура тарыхый негизи. Бирок XX кылымда жалпы эле маданият сыяктуу кыргыз музыкасы олуттуу өзгөрүүлөргө учураган, ал биринчи кезекте Кыргызстандын Россия империясынын курамына кириши менен шартталган. Кыргыз элинин салттуу этникалык маданиятына орустардын коомдук-экономикалык өнүгүүсүнүн бир топ жогору болушу белгилүү таасирин тийгизген.

6. Кыргыздардын салттуу музыкасы жаралып, эркин жашоонун шарттарында узак убакыттар бою өнүккөн жана бүгүнкү күндө республиканын

айыл аймактарындагы калкынын эсебинен белгилүү бир деңгээлде сакталып калган. Массалык коммуникация каражаттары менен маалыматтын өнүгүшү азыркы көркөм чыгармачылык, дүйнөлүк музыкалык маданият менен көп кырдуу байланышы бар кыргыз фольклоруна көбүрөөк таасирин тийгизет. Ошондуктан учурдагы улуттук-фольклордук стиль “өздүк” жана “жат” нерселердин татаал синтезин түшүндүрөт, анда айрым компоненттер бир топ көйгөйлүү жана дискуссиялык мүнөзгө ээ. Сырттан келген кубулуштар акырындап иштелип чыгып, өздөштүрүлөт жана сиңирилет. Жагымсыз тышкы факторлордун таасиринде кээ бир фольклордук жанрлар менен чыгармачылыктын айрым түрлөрү жоголушу мүмкүн. Кыргызстанда учурдагы музыкалык жашоонун социо-маданий мейкиндиги татаалдашып, ар түрдүү мүнөзгө ээ болууда.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Ата-мекендик философиялык ой жүгүртүүдө кыргыз салттуу музыкасынын коомдун руханий жашоосундагы эволюциясына жүргүзүлгөн илимий-концептуалдуу талдоонун негизинде чыгарылган илимий тыянактар жана жоболор издөнүүчүнүн жеке салымы болуп саналат.

Изилдөө натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн негизги теориялык жоболору, жыйынтыктары “Духовная безопасность молодежи Кыргызстана: проблемы и поиски” (Ош, 2016); Ыйман, адеп жана маданият жылына арналган «Этнопедагогика - заманбап социумдагы этномаданий дөөлөттөрдү сактоонун фактору катары» (Ош, 2017); “Региондорду өнүктүрүү жана өлкөнү санариптештирүү жылына” карата уюштурулган “Ааламдашуу шартындагы билим берүүнүн, тарбиялоонун абалы жана өнүгүү тенденциялары” (Ош, 2019); «Борбордук Азиядагы эл аралык мамилелердин, гуманитардык жана табигый илимдердин актуалдуу маселелери: учурдагы абалы жана келечеги» (Ош, 2019); Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер, философия илимдеринин доктору, профессор М. Жумагуловдун 70 жылдыгына арналган «Актуальные проблемы онтологии и социальной экологии» (Бишкек, 2019); «Духовно-нравственные ценности национальной культуры - приоритетная политика государства на современном этапе» (Ош, 2019); “Проблемы инженерного и социально-экономического образования в техническом ВУЗе в условиях модернизации высшего образования» (Тюмень, 2021); Казакстан Республикасынын 30 жылдыгына карата «Миссия философии в современном мире и ответственность философа» (19-20 мая 2021), “Роль культуры и науки в развитии нравственности современного общества» (Ош, 2021), «Философия независимого Казахстана в эпоху глобальных трансформаций» (Алматы, 2021), “Культура и проблема цивилизационного выбора» (Усть-Каменгорск, 2021), “Философское и литературное наследие суфизма» (Бишкек, 2021), «Историческая сущность труда» (Москва, 2021) сыяктуу Эл аралык жана Республикалык илимий-теориялык жана практикалык конференцияларда апробацияланган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылуусунун толуктугу. Диссертациянын негизги жыйынтыктары жана теориялык жоболору бир катар илимий журналдарда жарыяланган макалаларда чагылдырылган; алардын ичинде 4 макала чет элдик басмаларда, 1 макала Скопус базасында, 2 макала РИНЦте индекстелген басмаларда жарыяланды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иштин жалпы көлөмү 166 бетти түзөт жана изилдөөнүн негизги максаты менен милдеттерине туура келип, киришүүдөн, 6 параграфты камтыган үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Колдонулган адабияттардын саны - 173.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө иштин жалпы мүнөздөмөсү берилип, иликтөөгө алынган маселенин актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, теориялык-методологиялык негиздери жана талдоонун ыкмалары аныкталып, коргоого коюлган жоболор көрсөтүлүп, эмгектин илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси такталган, изилдөөнүн натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышы, иштин структурасы жана көлөмү көрсөтүлгөн.

Диссертациялык иштин биринчи бабы **«Музыка феномени тарыхый-философиялык изилдөөнүн объектиси катары»** деп аталып, анда музыканы руханийликтин контекстинде изилдөөнүн тарыхый-философиялык аспектилерин аныкталат.

Биринчи баптын **«Руханийлик менен музыканын өз ара байланышы»** аттуу биринчи параграфында руханийлик менен музыканын өз ара карым-катнашы, музыканын маани-маңызы боюнча философтордун көз караштары, илимий адабияттар философиялык талдоого алынат.

Музыка искусство сыяктуу эле адамдардын жашоосунда маанилүү ролду ойнойт. Ф. Ницше: «Музыкасыз турмушта катачылык болмок» деген [Ницше, Ф. Сочинения в 2 т. [Текст] / Ф. Ницше. – Т. 2. – М.: Мысль, 1997. – 561-б.]. Чындыгында, музыкасыз айрым адамдардын, ошондой эле жалпы коомдун жашоосу жарды мүнөзгө ээ. Ал эми жакырчылык, байлык сыяктуу эле турмуштун ички мааниси сыяктуу руханийликке түздөн-түз тиешеси бар.

Руханийлик дүйнөдө жана адамда рухтун көрүнүшүнүн жыйындысын чагылдырат. Философияда, социологияда жана маданият таанууда руханийлик диний окуулар менен практикаларда жыйналып, моралдык аксиологиялык чечимдерде, салттарда, искусствонун формаларында чагылдырылат. Ал жеке кызыкчылыктар менен убактылуу баалуулуктардан баш тарткан инсандын жетилгендигинин белгиси болуп саналат. Азыркы изилдөөлөрдө, айрыкча батыш өлкөлөрүндөгү илимий адабияттарда руханийлик менен динийликтин ортосундагы окшоштуктун жоктугуна көп көңүл бурулууда. Мисалы, британиялык

адис А. Баркердин пикири боюнча диний көз караштардын булагы болуп көрсөтмөлөр, салттар түрүндөгү тышкы дүйнө саналса, руханийликтин башаты катары адамдын ички тажрыйбасы эсептелет [Степанова, Е. А. Новая духовность и старые религии [Текст] / Е. А. Степанова // Религиоведение. – 2011. – №1. – 129-б.].

Руханий маданияттын бир түрү иретинде музыкалык маданият музыкалык-көркөм баалуулуктарды түзүүгө жана өздөштүрүүгө багытталган ишмердүүлүктүн сапаттык абалын мүнөздөйт. Музыка - бардык адамдар түшүнгөн көркөм тил, анткени ал адамдын аң-сезимине терең таасирин тийгизип, инсандын ички дүйнөсүнө кайрылат.

Искусство чыгармалары муундан-муунга адамдардын дүйнөсү, ой-жүгүртүүлөрү, кубанычтары жана азаптары жөнүндөгү өзгөчө көркөм маалыматтарды өткөрүп берет. Бирок музыкалык искусствонун таанып-билүүчүлүк функциясы жетиштүү деңгээлде изилденген эмес, С. М. Науменконун пикири боюнча бул жагдай музыканын символикалык искусство экендиги менен байланышкан. Ал биринчи кезекте индивиддин ички дүйнөсүн, анын нравалык-эстетикалык абалын, умтулууларын, фантазиясын, типтүү эмоционалдык професстерди, тышкы дүйнө жөнүндөгү кыйыр, жалпыланган түшүнүктөрдү чагылдырат. Ага байланыштуу музыканы түшүндүрүү субъективдүү, абстракттуу, ыктымал мүнөзгө ээ. Анын чектери музыканын жана адамдардын кабыл алуу маданиятынын логикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктайт [Науменко, С. И. Индивидуально-психологические особенности музыкальности [Текст] / С. И. Науменко // Вопросы психологии. – М., 1982. -№5. – 11–13-б.].

Музыка жалгыз гана угуу, ошондой эле эмоция менен байланышкан деп айтууга болбойт. Чындыгында искусствонун изилденип жаткан түрүнүн адамга тийгизген таасири өтө кеңири: ал индивиддин жалпы руханий жана физикалык (денелик) дүйнөсүн камтыйт. Андыктан музыкалык маданияттын калыптанышы инсандын гармониялык өнүгүшүнүн алкагында каралышы максатка ылайыктуу. Мында төмөнкү мыйзам ченемдүүлүк байкалат: коомдун ар тараптуу өнүгүшү инсандын ар тараптуу эволюциясын камсыз кылат, акыркысы инсандын бардык жактарына: анын интеллектисине, эмоционалдык-эргтик чөйрөсүнө, жүрүм-турумуна тарбиялык таасир тийгизүүсүз мүмкүн эмес.

Музыканын руханий жашоодогу орду жана ролу жөнүндөгү эң алгачкы ой жүгүртүүлөрдү «Шу-Кинг» аттуу кытай ыйык китебинен табууга болот. Классикалык түрүндө түрдүү жанрлардагы 305 элдик ырларды камтып, б.з.ч. XI-VI кылымдарда түзүлгөн жана руханий, социалдык жашоодогу ар тараптуу кубулуштарды чагылдырган, анда музыкалык чыгармалардын тиби менен инсандын жүрүм-турумунун ортосунда тыгыз байланыш бар экендиги белгиленген [Шендрик, А. И. Социология культуры [Текст] / А.И. Шендрик. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 7-б.].

Руханийлик маселесин чет элдик изилдөөчүлөрдүн ичинен Гартман Н. «Проблема духовного бытия // Культурология XX века: Антология» (М., 1995), Гегель Г. «Философия духа» (М., 1997), Дуденок В. И. «Духовность как показатель мировоззрения культуры» (М., Чебоксары, 1990), Каган М. С. «Диалектика материального и духовного в культуре» (Куйбышев, 1982), «О духовном: Опыт категориального анализа» // Вопросы философии (1985), Козлов А. С., Иванова Т. И. «Духовный потенциал личности» (М., 2009), Кутырев В. А. «Духовность, экономизм и после: драма взаимодействия» (М., 2001), Некрасова Н. А. «Духовность: бытие и ценность» (Белгород, 2003), Симонов П. В. Происхождение духовности» (М., 1989), Федотова В. Г. «Духовность как фактор перестройки» (М., 1987), Фомина З. В. Человеческая духовность: бытие и ценность» (М., 1997) ж.б.у.с. өз эмгектеринде изилдешкен.

Музыкадагы руханийликти түшүндүрүү салттуу жана салттуу эмес формада жүрөт. Салттуу жана кеңири жайылган түшүнүгүндө музыка искусствонун башка түрлөрү менен өтө жакын мааниде каралат. Көңүлдүн борборунда анын коммуникативдүү, социалдык жана башка функциялары, психологиялык-педагогикалык маселелердин чегинде музыканын кайра түзүүчү күчү, анын руханий-тарбиялык ролу турат. Музыка философиясынын тармагына музыка жана адам дүйнөсү (маданият дүйнөсү), музыканын болмуштук жаратылышы, анын мазмунунун өзгөчөлүгү, музыкалык чыгармалардын өбөлгөсү сыяктуу маселелер кирет. Ага байланыштуу музыканын дүйнөгө болгон көз караштык, этикалык жана эстетикалык баалуулугун изилдөө максатка ылайыктуу. Илимий билимде музыка социалдык мүнөзгө ээ [Клюев, А. С. Философия музыки [Текст] / А. С. Клюев. -СПб: СПГУВК, 2004. 170-б]. Европалык философия менен эстетикадагы айрым классикалык эмгектерде салттуу эмес мамиле байкалат. Музыканын руханийлик менен байланышындагы ролу жана орду салттуу эмес көз карашта көп функционалдуулук жөнүндөгү түшүнүккө негизделген азыркы эстетикалык музыкадан бир топ айырмаланып турат.

Музыкалык маданият руханий маданияттын бир түрү катары музыкалык-көркөм баалуулуктарды түзүүгө жана өздөштүрүүгө багытталган ишмердүүлүктүн сапаттык абалын мүнөздөйт. Музыка - адамдын аң-сезимине, ички дүйнөсүнө кайрылып, таасир тийгизгендигине байланыштуу көпчүлүккө түшүнүктүү тил.

Музыка философиясы «дүйнө», «аалам», «болмуш», «кооздук», «гармония», «ритм» сыяктуу категориялар менен тыгыз байланышкан. Ал эстетика, этика, психология, музыка таануу ж.б. тармактар аркылуу айкалышкан жалпы философиялык маселелер менен чектешкен маселелерди изилдейт. Музыканын руханий маңызы жөнүндө кеп козгогондо, биринчиден, субстанциалдык музыкалык болмушту, анын жалпы мүнөзүн жана идеалдуулугун эске алуу зарыл. Экинчиден, руханий музыкалык болмуш адамдын касиети болуп саналат. Ал

индивиддин жашоо баалуулуктарына багытталган ички дүйнөсү менен тыгыз байланышкан.

Биринчи баптын «**Музыканын руханийлигинин анын функциялары аркылуу чагылдырылышы**» аттуу экинчи параграфында музыканын руханийлиги анын функциялары аркылуу талданат.

Руханийлик аспектисинен алып караганда музыка философиясы ар кыл белгилерге ээ болгон музыкалык искусствонун философиялык, дүйнө таанымдык жана маданият таануучулук аспектилерин изилдейт. Музыка философиясы бир эле мезгилде музыка таануу, философия, социология, психология, маданият таануу жана педагогика тармагына тийиштүү дисциплиналар аралык илим болуп саналат.

Музыка философиясын музыкалык эстетикадан айырмалап кароо керек, ал өздүк жалпы изилдөөчүлүк багыты боюнча музыка философиясынын предметтик атрибутикасына окшош болгону менен андан методологиялык өзгөчөлүктөрү менен айырмаланып турат, эгер музыка философиясы эстетиканын бир бөлүгү болуп, көбүнчө онтологиялык, гносеологиялык жана аксиологиялык мүнөздөгү маселелерди чечүү менен алектенсе, музыкалык эстетика музыка таануу маселелерин чечүүгө көбүрөөк катышат, ошондуктан ал музыканын теориясы жаатындагы спецификалык илимий түшүнүктөрдө эркин жана компетенттүү болушу шарт.

Музыка адамдын ички психологиялык абалына терең таасир гана тийгизбестен, белгилүү бир деңгээлде анын идеологиясын жана дүйнө таанымын калыптандырууга көмөктөшөрү байыркы мезгилдерде эле аныкталган. Искусствонун музыкадан башка түрлөрүнүн бири да “метафизикалык” аныктамага ээ болгон эмес. Анын адамга сырдуу, акыл жетпеген таасири, жан дүйнөсүн түп-тамырынан бери өзгөртүү жөндөмдүүлүгү байыртадан бери музыканын кудай, сырткы күчтөр, тигил тараптык (трансценденттүү) күчтөр менен байланышы тууралуу божомолдордун жаралышына негиз болгон; музыканын жардамы менен дүйнөнү өзгөртүүгө аракет кылышкан. Башынан эле өзгөчө маанилүү, экзистенциалдык чыңалуу учурларында адам жашоосунун маңызына сиңирилген музыка байыркы замандардан тартып жөн гана көңүл ачуу каражаты катары каралбастан, бардык нерсенин болмуштук негиздерине тиешелүү феномен иретинде саналган. Байыркы философиялык окууларда музыка Космостун онтологиялык негиздерин ачуучу, асман тарабынан такталган гармониянын, жогорку тартиптин башаты катары колдонулганы бекеринен эмес. Мындай даражага искусствонун башка түрлөрүнүн бири да жетишкен эмес.

Музыка философиясынын милдети - музыкалык болмуштун маани-маңызы тууралуу, адам дүйнөсүндөгү музыка жана музыка дүйнөсүндөгү адам тууралуу илимди таанып-билүү, түшүнүү аракети. Анын предмети катары музыканын ааламда орун алуу ыкмасы иретинде түзүүчү жана кабыл алуучу,

“адам – дүйнө – музыка”, “музыкалык адам” системасындагы субъект-объект мамилелери эсептелет.

Музыка философиясы түшүнүгү “дүйнө”, “аалам”, “аң-сезим”, “кооздук”, “гармония”, “ыргак” сыяктуу категориялар менен айкалышып, эстетика, этика, психология, музыка таануу ж.б. менен дисциплиналар аралык байланышка ээ болуп, жалпы философиялык маселелер менен чектешкен суроолорду изилдейт. “Музыка философиясы” дисциплинасы “музыка”, “искусство”, “чыгармачылык” түшүнүктөрүнүн, музыка тууралуу философиялык ой жүгүртүүнүн тарыхын, социумдагы музыканын милдетин, музыкалык болмуштун маани-маңызы тууралуу түшүнүктөрдү реалдуу түрдө, кандай болушу мүмкүн жана кантип ишке ашырылары тууралуу изилдейт.

Музыка тууралуу философиялык-эстетикалык ой жүгүртүүнүн тарыхы музыка философиясы курсунун чоң бөлүгүн түзөт, мында Байыркы Кытайдагы, Индиядагы жана Чыгыштын башка өлкөлөрүндөгү антропосоциалдык аспектидеги музыканын мааниси, антикалык жана орто кылым доорлорундагы музыканын метафизикасы, Кайра Жаралуу жана Жаңы доордогу эстетика жаатындагы музыка, Агартуу доорундагы романтизм, модернизм жана постмодернизм мезгилинде искусстволор арасындагы музыканын философиялык кабылданышы, дүйнөнүн жаңы картинасындагы музыканын ролу тууралуу маселелер каралат. Музыка феноменинин философиялык жетишкендиги аны онтологиялык-гносеологиялык мазмунда, аксиологиялык-философиялык антропология, социология, маданият таануу багытында талдоону көздөйт. Музыка маселеси таанып-билүүнүн бир түрү катары өзгөчө мааниге ээ.

Экинчи бап “Музыкалык маданиятты изилдөөнүн теориялык-методологиялык аспектилери” деп аталып, анда музыкалык маданиятты руханийликтин алкагында изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери аныкталат.

Изилдөөнүн объектиси жана предмети. Аталган изилдөөнүн **объектиси** болуп кыргыз элинин руханий негиздеринин бири катары салттуу музыкасы каралат. Изилдөөнүн **предмети** болуп элдик музыканын эволюциясынын спецификасы, массалык маданияттын салттуу музыкага тийгизген таасиринин мүнөзү саналат.

Изилдөөнүн методдорун жана аппаратурасын музыканын көйгөйлөрүн изилдеген ата-мекендик жана чет элдик изилдөөчүлөрдүн философиялык, маданият таануучулук, социологиялык жана музыка таануучулук жаатындагы изилдөөчүлөрдүн эмгектери, идеялары жана жоболору түзөт. Иште совет доорунун окумуштууларынын эмгектери да орун алган. Изилдөө учурунда илимий таанып-билүүнүн системалык, формалдык-логикалык, тарыхый ыкмалары колдонулду. Автор тарабынан мындан тышкары системалык-бүтүндүк жана маданий-цивилизациялык ыкмалары да пайдаланылды.

Экинчи баптын «**Азыркы массалык музыкалык маданияттын руханийликке тийгизген таасири**» аттуу биринчи параграфында массалык музыкалык маданияттын руханийликке тийгизген таасири ачылат.

Азыркы учурда кыргыз музыкалык маданияты олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болууда, негизинен ага массалык музыкалык маданияттын таасири тийгендиктен, бул бизди массалык музыкалык маданият феноменин талдоого түртөт. Массалык музыкалык маданият - бул азыркы маданияттын эң маанилүү катмары. Ал калктын дээрлик бардык катмарынын руханий жашоосунда жана эс алуусунда чоң ролду ойнойт. Адатта массалык музыка ушунчалык ар тараптуу жана көп кырдуу болгондуктан, көбүнчө бири-биринен өтө алыс турган кубулуштарды, жанрлар менен стилдерди камтыйт. Бул көбүнчө анын кубулушун, өзгөчөлүктөрүн, жашоо маңызын түшүнүүнү кыйындатат.

Массалык музыка массалык маданияттын органикалык бөлүгү жана массалык маданияттын маңызын анын мүнөзү, механизми аркылуу түшүнүүгө болот. Массалык маданият – адам өнүгүүсүнүн табигый натыйжасы. Анын өсүү динамикасы ушунчалык жогору жана анда камтылган карама-каршылыктар тездик менен өнүгүп жаткандыктан, аны баалоого дайыма түзөтүүлөр киргизилип турат. Динамизм – бул анын эң негизги, маанилүү белгилеринин бири. Ошондой эле массалык музыкалык маданият анын “өндүрүлүшү”, жайылышы, көбөйтүлүшү, акыркы керектөөчү-угарманга жеткирилиши, мындан тышкары ар кандай жаңылануу ылдамдыгы жагынан жогорку динамизм менен мүнөздөлөт.

А. Я. Флиер “Маданият таануучулар үчүн маданият таануу” (М.: 2000) аттуу эмгегинде массалык маданият – бул “социалдык-маданий практикада жаңы, социалдык адекваттуу жана кадыр-барктуу образдардын тутумун стандартташтыруунун жогору деңгээли... Азыркы адамдын социалдашуусунун жана маданияттын жаңы формасы, башкаруунун жаңы тутуму жана анын аңсезимин, кызыкчылыктарын жана муктаждыктарын башкаруу... Баалуулук багыттары жүрүм-турум стереотиптери”, - дейт [Флиер, А.Я. Культурология для культурологов [Текст] / А. Я. Флиер. – М.: Акад. проект, 2000. – 389-б.]. “Бүткүл массалык маданият жана аны менен кошо массалык музыкалык маданият – бул суррогаттын бир түрү, маданияттын жогорку адистештирилген чөйрөлөрүндө алынган үлгүлөрдү алмаштыруучу. Адистештирилген маданияттын формаларын, идеяларын жана кесиптик көндүмдөрүн колдонуп, массалык маданият аларды көбүнчө туурап, “орточо керектөөчүнүн” деңгээлине түшүрөт.

Орточо жана жөнөкөйлөтүлгөн маданий үлгүлөр массалык маданияттын негизи болуп саналат, ал алгач массалык керектөөчү үчүн иштелип чыккан, бул сөзсүз түрдө орточо жөндөмдүүлүктөрү, мүмкүнчүлүктөрү, муктаждыктары бар адамга багыт алууну билдирет, ал жөнөкөйлөтүлгөн маданият варианттарына “арналган”. Технологиялык жактан өнүккөн элдер жана мамлекеттер

жапырт керектөөчүгө багыт алып, сөзсүз түрдө жөнөкөйлөтүлгөн маданий варианттарды, үлгүлөрдү чыгарганда, айланма абалга өтүшөт, бирок маданият жөнөкөйлөштүрүлүп, анын предмети сөзсүз жөнөкөйлөштүрүлүп, ал гана эмес, ушул үлгүлөрдү керектөөчү, ошондой эле анын жаратуучусу жана мыйзам чыгаруучусу катары кызмат кылган субъектини да жөнөкөйлөштүрөт. Этникалык маданият болсо ар дайым стихиялуу мүнөздө болуп келген, натыйжада ал эч качан орточо субъектиге бөлүнүп берилген эмес.

Жалпы музыкалык маданият маданият сыяктуу эле, үстөмдүк кылуучу ролду талап кылат, анткени ага бардык керектүү техникалык жана материалдык каражаттар бар. Бул мурунку маданияттардан түп-тамырынан бери айырмаланып турат. Жалпысынан алганда, биз ушул жалпы мааниде түшүнгөн техника - массалык маданияттын жана ага ылайык, массалык музыкалык маданияттын маанилүү аспектилеринин бири. Массалык музыкалык маданияттын айырмалоочу жана ошол эле учурда маанилүү белгиси – бул анын массалык мүнөзү. Башкача айтканда, музыкалык маданияттын маңызы - анын массалык мүнөзүндө.

Массалык музыкалык маданияттын олуттуу мүнөзү болуп, биринчиден, коммерциялык негизи саналат. Экинчиден, интернационализм. Массалык маалымат каражаттары дайыма жана орундуу жакшырып тургандыктан, массалык музыкалык маданият географиялык фактордон көз каранды болбостон таркалат. Үчүнчүдөн, технологиялуулук. Азыркы массалык музыкалык маданият толугу менен массалык маалымат каражаттарына таянат, анда маалыматты керектөөчүгө гана жеткирүү ыкмасы болбостон, багыт көрсөтүүчү да болуп келет. Төртүнчүдөн, зарылдык жана актуалдуулук. Массалык музыкалык маданияттын “азыр жана ушул жерде” болуп жаткандар менен тыгыз байланышы байкалат, анын айрымдары актуалдуулукка өсүп жетиши мүмкүн. Бешинчиден, маданий баалуулуктарды трансляциялоо. Сөздүн күчүнө, көркөм каражаттардын көп түрдүүлүгүнө, эмоционалдык боектордун спектрлерине таянып, массалык музыкалык маданият коомдун баалуулук багыттарын билдирип гана койбостон, аларды тастыктайт. Алтынчыдан, азыркы массалык музыкалык маданияттын негизги милдети болуп саналган гедонизм саналат, ал тарыхый өбөлгөгө жана терең тамырга ээ.

XX жана XXI кылымдын башындагы массалык музыка тигил же бул доорлордо массалык угармандардын сүймөнчүлүгүнө айланган жанр жана стилдеринин көп түрдүүлүгүнө карабастан товар иретинде негизги өзгөчөлүгүн сактайт, анын “жашоо цикли” бар, ошондуктан аны жаратуучулардын негизги милдети - маани-маңыз жана баалуулук сиңирүү эмес, аларды узак убакыт бою киреше алуу булагы катары колдонуу. Ошондой болсо да массалык музыка социалдык-маданий феномен катары азыркы маданияттагы шаардык орто таптагылар тобу сыяктуу негизги коомдук буйрутма берүүчүнүн керек-

төөсүн чагылдырат, бирок анын өнүгүүсү техникалык жетишкендиктер, бардык жаңы, көңүл ачуучу нерселерге керектөөчүлүк талаптар, колдонуу доорундагы “товардын” жеңил жана бат өздөштүрүлүүчү мүнөздүү сапаттары, элитардык искусствонун социалдык-маданий ролун девальвациялоо менен шартталган.

Экинчи баптын «**Кыргыз музыкасы - руханийликтин негиздеринин бири**» аттуу экинчи параграфында кыргыз музыкасы руханийликтин негиздеринин бири иретинде талдоого алынды.

Кыргыз элинин салттуу музыкасы маданиятыбыздын өтө бай жана көп түрдүүлүгүнүн белгиси, негизги бөлүгү болуп саналат. Музыканы элдин бардык муундарынын башын бириктирүүчү жамааттык эс-тутумдун өзгөчө түрү деп атаса болот. Ал улуттук мүнөздү калыптандыруунун маанилүү шарты, элди андап-билүүнүн каражаты, көп улуттук дүйнөдө акыл-эсти кеңейтүүнүн бекем негизи болуп саналат.

Салттуу музыка фольклордун башка түрлөрү менен бирге жашоо тартибинин утилитардык формасынан тартып руханий түрүнө чейинки бардык аспектилерди камтыйт. Ал курчап турган дүйнө тууралуу адамдардын байыркы жана азыркы түшүнүктөрүн, алардын ишенимдери менен үмүт-тилектерин, кооздуктарга түбөлүк тартылуусун, чен-өлчөмдү сезип-туюусун камтыйт.

Кыргыз элдик музыкалык маданияттын башаты кыйла тереңде жатат. Музыкалык жана поэтикалык салт-санаалар көптөгөн кылымдар бою ички жана тышкы факторлордун негизинде өзгөрүүлөргө учурап, баштапкы көркөм спецификасын жоготкон эмес. Бул каада-салттардын жыйындысы белгилүү бир улуттук музыкалык чыгармачылык системаны – кыргыздардын музыкалык фольклорун түзгөн, ал тыкыр сакталып, этникалык чөйрөдө муундан-муунга берилип келет.

Элдик музыка эки өз ара байланыштагы ири катмарды камтыйт – массалык (фольклордук) жана кесипкөйлүк. Массалык музыкалык фольклор музыкалык багытта таланты бар инсандар менен калктын калың катмарынын чыгармачылыгы болуп саналат. Кесипкөйлүк фольклор – бул элдик музыкалык маданияттын өзгөчө социалдык катмары, аткаруучулук жана композиторлук чеберчилик боюнча биринчи түрүнөн жогору туруп, адистештирилген мүнөзгө ээ. Оозеки салттардын кесипкөйлүк искусствосунун өкүлдөрү эл арасында “эл шайырлары” деп аталган.

Музыкалык фольклор – бул маданияттын табигый бөлүгү, мында белгилүү бир этникалык чөйрөнүн ар бир адамдын жана жалпы социумдун сезимдерин, ой толгоолорун, образдарын, маанайларын тыбыштык билдирүүсүндө түздөн-түз керектөөсүнө жооп берген оозеки (жазылбаган) түрү жаралып, жашап келет. Кыргыздар басып өткөн тарыхый жол улуттук музыкалык маданиятты көп жагынан аныктайт. Кыргыз элинин музыкалык чыгармачылыгы

өнүгүүнүн көп кылымдык, татаал жолун басып өткөн, анын жүрүшүндө тарыхый окуялардын таасиринде жанрлык жана стилдик салттар жаралып отурган. Алар өз кезегинде улуттук музыкалык ой жүгүртүүнүн кийинки өнүгүшүнө тарыхый-көркөм негиз болуп берген.

Тарыхый өнүгүү жолунда жаралган биринчи музыкалык жанр болуп вокалдык чыгармачылык саналары табигый нерсе, ал кыргыз элинин бай тарыхын, социалдык жана турмуш-тиричиликтик байланыштарын, руханий жана эмгектик тажрыйбаларын чагылдырат. Оозеки салттагы вокалдык маданият миңдеген жылдар бою өнүгүп, улам жакшырып жүрүп отурган, натыйжада анын көркөм-таасирдүү жана логикалык-конструктивдүү принциптери менен каражаттары калыптанган. Элдик чыгармачылыктын вокалдык тармагы сөздүн кеңири маанисинде өзүнө эпикалык, акындар композициясын, ырдоо чыгармачылыгын ар түрдүү образдагы “кичи” жанрлык түрлөрүн да камтыйт. Көркөм мурастагы вокалдык фольклордун негизги ролу бардык же дээрлик бардык элдик аспаптык музыканын анын обондуулугу менен сугарылышы аркылуу аныкталат. Аспаптык салттар менен бирге вокалдык фольклор кыргыз элинин чыныгы музыкалык талантын көрсөтөт.

Бир фольклору массалык жана элдик-кесипкөйлүк формада болот. Алардын ортосунда көптөгөн өтмө, аралаш түрлөрү бар. Байыркы музыкалык салттарда ыр жазуу жана ырдоо бири-биринен ажыратылып каралган эмес, анткени автор жана аткаруучу бир адам болгондуктан, буларды бирдиктүү чыгармачыл процесс деп түшүнүшкөн. Чыгармачыл ишмердүүлүктүн бул түрүн сактап калуу менен катар акырындап алар ажырымга жеткен.

Кыргыздардын салттуу музыкалык-поэтикалык жанрларынын ичинен орчундууларынын бири болуп эпикалык жанр саналат. Эпосто элдик бай дүйнө тааным жана курчап турган чөйрөдөгү чындыктын чагылдырылышы башка жанрларга салыштырмалуу толугураак жана ачык-айкын болгон. Эпосто коомдук болмуш жана аң-сезимдин категориялары: тарых, дин, материалдык жана көркөм маданият, кыргыздардын менталитети чагылдырылган. Эпос кыргыз элинин эң баалуу тарыхый, руханий жана чыгармачыл тажрыйбасында өз маанисин эч убакта жоготпогон жагдайларды топтогон. Баатырдык жана фантастика, лирика жана драма анын мазмунунда орун алган. Баарынан мурда анда элдик философия катылган. Мындан тышкары эпос вербалдык жана музыкалык искусствонун оозеки жанрларынын бардык түрлөрүнүн: көркөм проза, поэзия жана вокалдык музыканын бир жерге топтолгон түйүнү. «Манас» монолог, ыр, мындан тышкары кыялындагы диалог, ансамбль жана массалык сахналык окуялардын белгилерин камтыган көптөгөн бөлүмдөрдөн турган циклдик түзүлүшкө ээ. Анда музыкалык фольклордун лирикалык, тарыхый, ырым-жырымдык, комедиялык, акындык жанрлары, мындан тышкары макал-лакаптар, табышмактар, жомоктор, уламыштар кристаллдашкан түрдө кезде-

шет. Спецификалык эпикалык речитативде аткаруу процессинде бул жанрлардын мүнөздүү интонациялык архетиптери жаңырат. Ири эпостордун интонациялык архетиптери – бул жомокчулук маданияттын бүтүндөй дүйнөсү, кыргыздын ыргактуу сүйлөөлөрүнүн өзүнчө топтогу антологиясы. Кыргыз элдик речитативин ар тараптан изилдеген В. С. Виноградов анын төрт түрүн аныктаган, ири эпостун көп жанрлуу обондуу стили дээрлик толугу менен ишке ашырылган [Виноградов, В. С. Вопросы развития национальных музыкальных культур в СССР [Текст]: сб. ст. / В. С. Виноградов. – М.: Сов. композитор, 1961. –257–260-б.].

Эпос элдин көркөм тарыхый жазма булагы катары кесипкөйлүк жомокчу-импровизаторлордун чыгармачылыгы аркылуу жайылтылган. Жазма булактар жок болгондуктан, кыргыз элинин жеке тарыхын, маданиятын жана тарыхын сактап калууда эпостун мааниси терең болгон. Бул - элдик жашоо менен искусствонун «энциклопедиясы», руханий билиминин маанилүү каражаты, улутту таанып-билүүнүн булагы. Эпос анын мазмуну менен формасын түзүп турган бай тарых жана маданияттын, мындан тышкары эл сөзүнүн түпкү касиеттерине байланыштуу көптөгөн кылымдар бою жаңыланып толукталып келген. Эпос дайыма фольклордун башка жанрларынан өзгөчөлөнүп турган. Мында анын монументалдуулук, баатырдык, көркөм образдардын кеңири диапозону, мындан тышкары ийкемдүү речитативдүү-обондуу форма, жомокчулардын чеберчилиги сыяктуу көркөмдүк-эстетикалык өзгөчөлүктөрү чон ролду ойнойт.

Кыргыздардын салттуу музыкасынын кийинки маанилүү компоненти – акындар искусствосу, калкыбыздын ыр салтынын өзгөчө катмары. Анын мааниси элдик көркөм өнөрдүн ушул түрүн алып жүрүүчүлөрдүн улуттук маданиятта аткарган ар кандай функциялары менен аныкталат. Акындардын ишмердүүлүгү – маданий мурастарды урматтоонун мыкты көрсөткүчү. Бул - олуттуу интеллектуалдык күчтү камтыган жандуу жана түбөлүк искусство.

Акындар чыгармачылыгы - фольклордук жана музыкалык гана кубулуш эмес. Ал поэзиядан жана музыкадан дагы ашып түшөт. Искусствонун ар кандай түрлөрүнүн элементтери топтолуп, анда өз ара аракеттенишет. Жалпы кабыл алынган салттуу мааниде акын – бул акындык, композитордук, ырчылык, аспаптык жана аткаруучулук, актерлук чеберчиликке ээ болгон көп кырдуу сүрөтчү.

Диссертациялык иштин үчүнчү бабы «Кыргыз салттуу музыкасынын руханий өнүгтөгү эволюциясы» деп аталат.

Үчүнчү баптын «Кыргыз салттуу музыкасынын жана руханийликтин советтик доордогу эволюциясы» аттуу биринчи параграфында салттуу элдик музыкабыздын жана руханийликтин советтик мезгилдеги эволюциясы иликтенди.

Кыргыз элинин салттуу музыкасы – байыркы мезгилде жаралып, миндеген кылымдар бою акырындап, өтө жай өнүгүп келе жаткан музыкалык маданиятыбыздын табигый-тарыхый негизи. Бирок XX кылымда жалпы эле маданият сыяктуу эле кыргыз музыкасында да олуттуу өзгөрүүлөр башталды, бул биринчи кезекте Кыргызстандын Россия империясынын курамына киргендигине байланыштуу болду.

Коомдук турмуштун эң маанилүү элементи катары Октябрь революциясынан кийинки кыргыздардын элдик музыкалык маданияты социалисттик идеологияны жайылтуучу курал болуп калды. Бул өзгөчө кесипкөйлүү элдик ырчылар менен акындардын чыгармачылыгына тиешелүү болгон. Кыргызстандын борборунда музыкалык-драмалык студиянын студенттеринен, ошондой эле филармониянын кесипкөй элдик ырчыларынан жана аспапчыларынан туруктуу этнографиялык концерттик топтор түзүлгөн. Жайында алар “эмгекчилерге концерт коюу” үчүн республиканын шаарларына жана айылдарына узак гастролдорго барышкан.

Совет бийлиги биринчи он жылдыкта бүтүндөй элдик музыкалык маданиятты дээрлик айылдык чөйрөгө багыттаган. Бирок 1930-жылы Кыргыз мамлекеттик театры жана 1936-жылы Кыргыз мамлекеттик филармониясы түзүлгөн. Республикалык маданият жана искусство борборун түзүү максатында айылдык ырчылар менен музыканттардын эң таланттуу бөлүгүн борборго которуу боюнча көптөгөн уюштуруу иштери жүргүзүлө баштаган. Шаардык элдик музыкалык маданияттын калыптанышы өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон, анткени Кыргызстанда шаардык элдик ырлардын калыптанган салттары болгон эмес. Демек, стиль жагынан алганда, көркөм турмуштун борборлоштурулган формаларын түзүү үчүн шаарга которулган кыргыз элдик музыкантарынын иши дагы деле салттуу мүнөздө болгон.

Кыргызстандагы маданий революциянын негизги элементтеринин бири массалык көркөм ишмердүүлүк болгон. Фольклордук жана ышкыбоздук чыгармачылыктын ич ара таасиринин негизинде, алардын мазмунунда жана структурасында жаңы элементтер пайда болгон. Эгерде революцияга чейинки мезгилде музыка көчмөндөрдүн шартында боз үйлөрдө, талаада, тоолордо, жайыттарда жаңырып турса, анда мамлекеттик маданий мекемелердин - студиялардын, ийримдердин, театрлардын, филармониялардын, клубдардын түзүлүшү менен спектаклдин жаңы, вокалдык жана аспаптык мүнөздөгү концерттик түрү калыптанып, өнүккөн.

Советтер Союзу этникалык принциптерге эмес, өлкө ичинде жана өлкөдөн сырткары элдердин ич ара мамилелеринде интернационалдыктан башка бир дагы принципке жол берген эмес, бир улуттуу баалуулуктарга, тарыхка жана марксистик идеологияга толугу менен таянып, көп улуттуу мамлекеттеги улуттар аралык мамилелерди жөнгө сала албай, прогрессивдүү мүнөзгө ээ бол-

гон. Экинчи жагынан, орус маданияты жана тили Советтер союзунун башка бардык элдердин маданияттарында жана тилдеринде үстөмдүк кылган. Ассимиляциялык максаттар жана падышачылык кулагандан кийинки процесстерден соң, башка маданияттарга таасир этүү формалары өзгөргөн, бирок принциптер өзгөрүүсүз калган. Мындан тышкары сиңүү процессинин ылдамдыгы кыйла өзгөрдү. Совет мамлекети өз күчүнө жараша бирдиктүү өнөр жайды түзүүгө аракет кылды, анткени бирдиктүү өнөр жай базасы аздыр-көптүр бирдиктүү маданиятты калыптандырат, ал мамлекетти өнүктүрүп жана келечегин камсыздайт деп эсептешет.

Маданият зарылдык менен массалык түргө өтөт, б.а. массалык маданиятка айланат, өнөр жай канчалык өнүксө, тактап айтканда, массалык маданият өнөр жайдын жеткен жерине чейинки мейкиндикке тарайт деп ишендирүүгө болот. Жаңы маданият этникалык башталмаларга негизделген анын мурунку форма жана принциптеринин карама-каршысы болуп саналат.

Совет мезгилинин тарыхында кыргыз этносунда жана анын маданиятында эң олуттуу өзгөрүүлөр болгон. Коомдук турмуштун маанилүү элементтери катары кыргыз элдик музыкалык маданияты Октябрь революциясынан кийин социалисттик идеологияны жайылтуунун бир түрү болуп калды. Бул айрыкча элдик чыгармачылыктагы кесипкөй ырчыларга жана акындарга тиешелүү. Кыргызстандагы маданий революциянын элементтеринин бири массалык көркөм чыгармачылык болгон. Фольклордук жана жекече таланттардын биргелешкен аракетинин негизинде чыгармачылыкта, алардын мазмуну менен түзүлүшүндө жаңы элементтер пайда болду.

Ар кандай музыкалык жанрлардын өнүгүшүнө республикадагы социалдык-маданий кырдаалдын олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болушу зор таасир тийгизген. Эгерде илгери ырлар сөз менен обондун биримдигинде жана оозеки түрдө жаралган болсо, болжол менен өткөн кылымдын 30-жылдарынан баштап кесипкөй акындардын лирикалык даяр ырлары жазыла баштаган. Салттуу оозеки музыка менен азыркы поэзиянын синтезинин ар кандай варианттары пайда болду. 1930-1940-жылдардагы жашоонун өзгөрүүсү кыргыздын вокалдык лирикасында чагылдырылган жаңы темаларды жаратты. Жаңы идеологиянын таасиринде тарыхый жанрдагы ырлар Совет мезгилинде эле массалык жана жекече музыкалык-поэтикалык чыгармачылыкта өз ордун тапкан. Жанрларда ички өзгөрүүлөр жана жаңы жанрдагы ырлар пайда болду.

Үчүнчү баптын «Кыргыз салттуу музыкасынын жана руханийликтин азыркы учурда өнүгүшү» аттуу экинчи параграфында салттуу музыкасынын жана руханийликтин азыркы учур эгемендик доордогу өнүгүшү талданды.

Совет мезгили Кыргызстанда жаңы социалдык-экономикалык шарттардын түзүлүшү, өнөр жайлардын пайда болушу, кыргыздардын белгилүү бир

бөлүгүнүн шаар жерлерине тартылуусу жана ишмердүүлүгү кесиптик музыкалык маданиятты түзүүгө багытталган көптөгөн мекемелердин, уюмдардын түзүлүшү менен шартталган. Кыргызстан көз карандысыз мамлекетке айланган учурдан баштап кыргыз элинин тарыхында маданий-саясий өнүктөн караганда бир нече маанилүү тенденциялар менен мүнөздөлө турган жаңы этап башталат. Биринчиден, XX кылымдын акыркы он жылдыктарында болуп өткөн маалыматтык революция жана ааламдашуу процесстерине байланыштуу Кыргызстан элдерин массалык маданиятка тартуу процессинин күчөшү байкалат. Экинчиден, кыргыздардын бир кыйла бөлүгүн республиканын шаарларына көчүрүшү, б. а. урбанизация процесси менен байланыштуу. Үчүнчүдөн, Кыргызстандын саясий жана экономикалык турмушунун батышташуусун айтсак болот.

Жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана маалыматтын өнүгүшү азыркы искусство, дүйнөлүк музыкалык салт менен ар кандай байланышка түшкөн кыргыз фольклоруна чоң таасирин тийгизет. Ошондуктан учурдагы улуттук-фольклордук стиль “өз” жана “бөлөктүн” татаал синтези болуп өтө көйгөйлүү жана талаштуу маселелерден болуп саналат. Бир мезгилде фольклордун жазма (ноталык) формасына өтүүсүнө байланыштуу автордун аткаруучудан жарым-жартылай бөлүнүп чыгуусу болгон, бул өз кезегинде импровизациялык чеберчиликтин жана ар кандай фольклордук жанрлардын варианттык көп түрдүүлүгүнүн жарым-жартылай жоголушуна алып келген.

Советтик система салттуу коомду модернизациялоону аягына чейин чыгара албагандыгына карабастан, бул коомдун жаңы маданий мамлекетке өтүшү үчүн белгилүү бир материалдык, руханий жана маданий өбөлгөлөрдү түздү. Модернизм менен архаизмдин симбиозунун түрү жана ошого жараша салттуу, массалык маданият жаралды. Демократия, либерализм, жарандык коом, базар экономикасы жана башка көптөгөн идеялар азыркы Кыргызстан үчүн зарыл, алардын ишке ашырылышы сөзсүз түрдө массалык маданиятты негиздейт. Кеп бул идеялар менен аларды коштогон маданияттын жагымдуулугунда эмес, бул маданият адамдардын жашоосунда жана аң-сезиминде орногон материалдык каражаттарда, материалдык жактан өнүккөн маданият берген кеңири мүмкүнчүлүктөр туурасында болууда.

Массалык маданияттын азыркы кыргыз коомуна тийгизген таасиринин алкагында, буга чейин ар кандай маданияттын элементтери – салттуу жана массалык түрлөрү – ар кандай даражаларда кездешкен, дин сөзсүз түрдө руханий жана иш жүзүндө маданий, мейкиндикке айланган, анда маданияттын салттуу этникалык элементтери сакталып, инновациялык маданий элементтерге активдүү каршы турат.

Азыркы учурда калкыбыздын басымдуу көпчүлүгү маданий баалуулуктарга, алар менен кошо элдик музыкага кайдыгер карабайт. Бирок аны исламга болгон мамилесине карата мүнөздөсө болот. Тарыхый тажрыйбалар көрсөт-

көндөй, эл канчалык динчил болсо, алардын салттуу маданий формалары ошончолук туруктуу болот, анткени алар, эреже катары, өзүнүн маданиятын коргоодо өзүнүн диний көз карашы менен дүйнө таанымын коргогондой эле туруктуулукту көрсөтүшөт. Тескерисинче, эл канчалык динден алыс болсо, алар өздөрүнүн салттуу маданий формаларын жана маңызын коргоодо ошончолук кайдыгер болушат. Өзүнүн маданий баалуулуктарын коргоо жөндөмүнө жамааттын башка касиеттери да таасир этет, мисалы, анын саны, орточо жашы, темпераменти ж. б. Динчилдиктин даражасы жана табияты боюнча адам өзүнүн маданий тамырларына жана баалуулуктарына берилгендигинин деңгээлин так аныктай алат.

Элибиздин салттуу музыкалык маданияты кыйла жогорку деңгээлде сакталып калган, анткени калктын басымдуу көпчүлүгү башка элдердин маданияттарынын жана жалпы эле массалык маданияттын таасири өтө эле аз болгон айыл жеринде жашашат. Бирок Кыргызстан эгемендүүлүктү алгандан бери бир топ кыргыздар жумуш таап, жашоо шарты жеңилерээк шаарларга көчүп кетишти. Шаардык турмуштун шарттарында алар табигый жол менен массалык маданияттын кыйла күчтүү таасирине дуушар болушат, анын техникалык булагы болуп телекөрсөтүү, интернет, радио жана башка байланыш жана маалымат берүү тутумдары эсептелет. Урбанизация жана массалык маданият – азыркы цивилизациялык өнүгүүдө өз ара байланышкан жана бири-бирине көз каранды болгон бирдиктер. Массалык маданияттын шартында өзүнүн маданиятын, анын ичинде музыканы жоготуп алуу коркунучу жогору.

КОРУТУНДУ

Корутундуда төмөнкүдөй жыйынтыктар берилет:

1. Маданият, адамзаттын акыл-эсинин өнүгүшүнүн катаал логикасына баш ийип, анын мүмкүнчүлүктөрүн тынымсыз кеңейтип, акыры өзүнүн баштапкы этникалык формаларын жана алар менен кошо мурунку баалуулуктарынын материалдык бөлүгүн четке кагат. Массалык музыкалык маданияттын негизги карама-каршылыктарынын бири – трансформациялардын өтө тез жүрүп жатышы. Массалык маданият жана аны менен бирге массалык музыкалык маданият көпчүлүк элет үлгүлөрү кандай болсо дагы кыргыз маданияты, анын ичинде музыкалык үлгүлөр чагылдырылган салттуу этникалык маданияттан айырмаланып, шаардык турмуштун натыйжасы болуп саналат.

2. Кыргыздардын салттуу музыкалык жана поэтикалык негизги жанрларынын бири – эпикалык жанр. Кыргыз эпосу – элдик оозеки музыканын жана поэзиянын кесипкөйлүк түрү. Эпосто башка жанрларга караганда элдин дүйнө таанымынын жана аны курчап турган чындыктын көркөм чагылдырылышы толук жана ачык-айкын берилет. Эпос коомдук турмуш менен

аң-сезимдин глобалдык категорияларын: тарых, дин, материалдык жана көркөм маданият, кыргыздардын менталитетин камтыйт. Эпос кыргыз элинин тарыхый, руханий жана чыгармачылык тажрыйбасында эң баалуу жана туруктуу сакталган. Анын мазмунунда баатырдык жана фантазия, лирика жана драматургия өз ордун тапты. Эң башкысы анда – элдик философия чагылдырылган. Эпос ошондой эле оозеки жана музыкалык искусствонун бардык оозеки жанрларын: көркөм чыгарманы, поэзияны жана вокалдык музыканы өзүнө камтыйт.

3. Совет мезгилинде Кыргызстанда урбанизация процесси башталып, ал кыргыз элдик музыкасында белгилүү бир ыкмада чагылдырылган. Бул процесс бир катар карама-каршылыктар жана кыйынчылыктар менен коштолгон. Айрым таланттуу ырчылар менен аспапчылар чыгармачылыктын жаңы шарттарына көнбөй, шаардан кетип калышкан. Алар айылдык аудиторияга кайтып келишип, андан чыгармачылык күч кубат алышкан. Бирок элдик музыкалык чыгармачылыктын жанрынын, стилинин жана аткаруучулук формаларынын жаңылануу тенденциясы сакталып калган. Тажрыйба көрсөткөндөй, шаардык фольклордо жана музыкалык ассоциацияларда, чыгармачыл кесиптештеринин катарында иштеп, өркүндөп-өскөн элдик музыканттар байкаларлык ийгиликтерге жетишти. Кыргыз элдик музыкалык маданиятынын көптөгөн көрүнүктүү ишмерлери чыгармачыл кызматташтыктын, өз ара таасир тийгизүү менен атаандаштыктын аркасында филармонияда, театрда солист болуп эмгектенип жүрүп, кесипкөйлүк жана аткаруучулук чеберчиликтин жогорку деңгээлине жетишкен.

4. Салттуу музыкалык педагогика тажрыйбаны, чеберчиликти жана билимди түздөн-түз устаттан шакиртке өткөрүп берүү менен чектелген. Мындай шартта музыканттар менен вокалисттерди кесиптик жактан даярдоону камсыз кыла турган тиешелүү мекемелер, имараттар, атайын музыкалык-педагогикалык адабияттар ж. б. түрүндө өнүккөн материалдык база болгон эмес. Советтик доордо кесипкөй музыканттарды, вокалисттерди жана мугалимдерди даярдоо үчүн бардык зарыл шарттар түзүлгөн.

5. Салттуу кыргыз коомуна жана ага ылайыктуу салттуу этникалык маданиятка эң олуттуу сокку Совет доорунда жасалган. Ал сокку ага массалык маданияттын өзгөчөлүктөрүн берүү багытында так урулган. Экинчи жагынан кыргыздын салттуу этникалык маданиятынын, анын ичинде музыкасынын социалисттик өзгөрүүлөрүнүн жетимиш жылдык таасири аяктаган жок. Айыл жеринде жашаган кыргыздардын көпчүлүгү эски жашоону сактап калууга салым кошушкан. Маданияттын салттуу түрлөрү ошол эле учурда элеттик деген бүтүмгө келүүгө болот. Салттуу айылдык жашоо образын сактоо, айылдаштарынын туугандык байланыштары аркылуу жамааттык

түзүлүшкө таянып, анын айрым институционалдык формаларын сактоого өбөлгө түзгөн.

6. Азыркы кыргыз музыкалык маданиятында салттуу фольклор, эстрадалык-концерттик жанрлар жана формалар, ошондой эле батыш тибиндеги кесипкөйлүктү аткарган ышкыбоздор менен композиторлор үчүн орун табылат. Ал эми күчүнө кирген рыноктук экономикалык мамилелердин мыйзамдары музыкалык жашоонун белгилүү бир түрлөрүнүн өнүгүшүнө өз алдынча түзөтүүлөрдү киргизген. Ушул шарттарда музыкалык фольклор улуттук маданиятты сактоонун жана андан ары өнүктүрүүнүн негиздеринин бири болуп саналат, анткени ал коомдук-экономикалык түзүлүштөргө жана доорлорго карабастан сакталууга тийиш болгон түпкү руханий баалуулуктарды өзүнө топтогон.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Ыразаков, Д. А. Массовая музыкальная культура [Текст] / Д. А. Ыразаков, Э. К. Шарипова, Асан уулу А. // Вестник ОшГУ. – Ош, 2020. – 318-б.

2. Ыразаков, Д. А. Кыргыз элинин көркөм сүрөт искусствосу [Текст] / Д. А. Ыразаков, К. А. Курбанбаев, А. Ахмеджанова // Вестник ОшГУ– Ош, 2020. – 328-333-бб.

3. Ыразаков, Д. А. Признаки массовой культуры [Текст] / Д. А. Ыразаков, А. Т. Акматалиев, Асан уулу А. // Вестник ОшГУ. -Т.1. -№3. -Ош, 2021. – 280-б.

4. Ыразаков, Д. А. Кыргызское искусство в системе традиционной культуры [Текст] / Д. А. Ыразаков, К. А. Курбанбаев, А. М. Камчыбеков // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 1. – № 3. – 294-302 –б. DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_294.

5. Ыразаков, Д. А. Кыргыздардын жасалга-колдонмо өнөрүндө философиялык идеялардын чагылдырылышы [Текст] / Д. А. Ыразаков, К. А. Курбанбаев, Б. Аширалиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 1. – No 3. – P. 303-310. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_303.

6. Ыразаков, Д. А. Взгляды философов о сущности музыки [Текст] / Э. К. Шарипова, Д. А. Ыразаков, А. Асан уулу // Человек в современном мире: пандемия и новый технологический уклад. Сборник научных трудов / Сост., ред. М.В. Бахтин. – М.: Энциклопедист.- Максимум, 2021. – 198-б.

7. Ыразаков, Д. А. Философия музыки: сущность и особенности [Текст] / Ыразаков Д. А., Акматалиев А.Т., Камбарова Н. Н. // Человек в современном мире: пандемия и новый технологический уклад. Сборник научных трудов / Сост., ред. М.В. Бахтин. – М.: Энциклопедист- Максимум, 2021. – 191-б.

8. Ыразаков, Д. А. Особенности массовой музыкальной культуры [Текст] / Д. А. Ыразаков, Э. К. Шарипова, А. Т. Акматалиев // Проблемы инженерного и социально-экономического образования в техническом вузе в условиях модер-

низации высшего образования: Материалы Международной научно-практической конференции, Тюмень, 20–21 мая 2021 года. – Тюмень: Тюменский индустриальный университет, 2021. –478-487-б.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=47137679>

9. Ыразаков, Д. А. Массовая музыкальная культура [Текст] / Д. А. Ыразаков, Э. К. Шарипова, А. Асан уулу // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 1. – № 3. –318-326-б. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_318.

10. Yrazakov, D. The role of spirituality in the development of society [Текст] / Yrazakov, D., Ysmailova, R., Kedeybayeva, Z., Barynbaeva, A., Seidaliyeva, M. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57221196407> // E3S Web of Conferences this link is disabled, - 2020, 210, 1703

11. Yrazakov, D. Environmental ethics and the role of spiritual and moral values in crisis procedure [Текст] / Yrazakov, D., Stamova, R., Akmatalliev, A., Kambarova, N., Salimov, R. // E3S Web of Conferences this link is disabled, - 2021, 258, 07015

12. Ыразаков, Д. А. Тенденции развития музыкальной культуры кыргызов в современных условиях [Текст] / Ыразаков Д. А., Эшмурзаев Т. Б. // Культурное наследие и народное искусство: сохранение и актуализация в целях устойчивого развития общества. Материалы Международной научно-практической конференции. Уфа, 2022. С. 391-395 <https://elibrary.ru/item.asp?id=49580073>.

13. Yrazakov, D. Crisis As A Qualitative Transformation Of The Socio-Cultural System [Текст] / Akmatalliev A. T. Nurbaev, A. S., Kozubaev O. A Journal of Vytautas Magnus University VOLUME 16, NUMBER 1 (2023) ISSN 2029-0454 DOI: 10.2478/bjlp-2023-0000041

14. Ыразаков, Д. А. Кыргыздын салттуу музыкалык искусствосу [Текст] / Ыразаков, Д. А., Орозалиев Э.С. // Вестник ОшГУ. - Т.3. - №3. - Ош, 2021. ISSN 1694-7452 Б.220-228
https://www.oshsu.kg/storage/uploads/files/21654508781Obschestvenno-gumanitarnye_nakuki_Tom_3.pdf

15. Ыразаков, Д. А. Элдик эпостор кыргыздардын көркөм мурасы катары искусствосу [Текст] / Ыразаков, Д. А., Орозалиев Э.С. // Вестник ОшГУ. - Т.3. - №3. - Ош, 2021. ISSN 1694-7452 Б.220-228
https://www.oshsu.kg/storage/uploads/files/21654508781Obschestvenno-gumanitarnye_nakuki_Tom_3.pdf

Ырзаков Дамирбек Абдикалиловичтин 09.00.11-социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Кыргыз элдик музыкасынын коомдун руханий жашоосундагы эволюциясы” аттуу темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: музыка, маданият, салттуу музыка, эволюция, жанр, искусство, дүйнө тааным, руханият, коом, дүйнө, сезим, эмоция, эстетика, массалык маданият, баалуулук, чыгармачылык.

Изилдөөнүн **объектиси** болуп кыргыз элинин руханий негиздеринин бири катары кыргыздардын салттуу музыкасы каралат. Изилдөөнүн **предмети** болуп элдик музыканын эволюциясынын спецификасы, массалык музыкалык маданияттын салттуу музыкага тийгизген таасиринин мүнөзү саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты болуп кыргыз салттуу музыкасынын коомдун руханий жашоосундагы эволюциясын социалдык-философиялык талдоо саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негиздерин музыканын көйгөйлөрүн изилдеген ата мекендик жана чет элдик өкүлдөрдүн философиялык, культурологиялык, социологиялык жана музыка таануу жаатындагы өкүлдөрдүн эмгектери, идеялары жана жоболору түзөт. Диссертацияда совет доорунун окумуштууларынын да эмгектери орун алган. Изилдөө учурунда илимий аң-сезимдин системалык, формалдык-логикалык, тарыхый ыкмалары колдонулду. Автор тарабынан мындан тышкары системалык-бүтүндүк жана маданий-цивилизациялык ыкмалар да пайдаланылган.

Изилдөөдө алынган натыйжалар жана алардын илимий жаңылыгы төмөнкүдө: философия жана музыканын өз ара таасири, музыканын маани-маңызы боюнча философтордун көз караштары талдоого алынды; музыканын негизги милдеттери аныкталды; массалык музыкалык маданият, анын өзгөчөлүктөрү жана заманбап музыкалык маданиятка тийгизген таасиринин мүнөзү анализденди; кыргыз элинин салттуу элдик музыкасынын өзгөчөлүктөрү аныкталды; совет доорундагы салттуу элдик музыкабыздын эволюциясы талданды; элибиздин салттуу музыкасынын жана маданиятынын эгемендик шарттарда өнүгүүсү иликтенди.

Колдонуу даражасы, колдонуу боюнча сунуштар: иштин жоболорун кыргыз салттуу музыкасынын өзгөчөлүктөрү, анын совет доорундагы жана эгемендик шарттагы эволюциясы, аны калыптандыруучу факторлор, заманбап кыргыз маданиятынын калыптануу тенденциялары жана келечеги тууралуу коомдук-философиялык билимдерди тереңдетүүдө, кеңейтүүдө пайдаланууга болот.

Изилдөөдө келип чыккан, коомдук-философиялык концепцияга бириктирилген жыйынтыктарды Кыргызстандагы заманбап маданий кырдаалды иликтөөдө, мындан тышкары аны өнүктүрүү жолдору менен байланышта талдоодо колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Ыбракова Дамирбека Абдикалиловича на тему: “Эволюция кыргызской народной музыки в духовной жизни общества”, представленной на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

Ключевые слова: музыка, культура, традиционная музыка, эволюция, жанр, искусство, мировоззрение, духовность, общество, мир, чувства, эмоции, эстетика, массовая культура, ценности, творчество.

Объект и предмет исследования. Объектом данного исследования выступает кыргызская традиционная музыка как одна из основ духовности кыргызского народа. Предметом исследования является специфика эволюции народной музыки, характер влияния массовой музыкальной культуры на традиционную музыку.

Цель и задачи исследования. Основной целью диссертационного исследования является социально-философский анализ эволюции традиционной кыргызской музыки в духовной жизни общества.

Методологические и теоретические основы диссертационного исследования составляют труды, идеи и положения представителей отечественной и зарубежной философской, культурологической, социологической и музыковедческой мысли по проблемам музыки. В диссертации нашли применение также труды ученых советского периода. В процессе исследования были использованы системный, формально-логический, исторический методы научного познания. Автором использовался также системно-целостный и культурно-цивилизационный подходы.

Полученные результаты и их научная новизна заключается в следующем: анализе взаимосвязи духовности и музыки; выявлении основных функций музыки в их связи с духовностью; выявлении массовой музыкальной культуры, ее воздействия на современную музыкальную культуру и духовность; выявлении и анализе особенностей народной музыки как одной из основ духовности народа; анализе эволюции традиционной музыки и духовности в советский период истории; анализе развития кыргызской музыки и духовности в условиях суверенитета.

Степень использования и рекомендации к использованию: Теоретическая значимость исследования состоит в углублении и расширении социально-философских знаний об особенностях народной музыки, об ее эволюции в советский период истории и в современных условиях, о факторах, формирующих ее, тенденциях и перспективах становления современной кыргызской музыкальной культуры.

Полученные в исследовании результаты, обобщенные в социально-философскую концепцию, могут рассматриваться при анализе современной культурной ситуации в Кыргызстане, а также в связи с возможным ее развитием.

SUMMARY

dissertation by Irazakova Damira Abdikalilovich on the topic: "The evolution of Kyrgyz folk music in the spiritual life of society", presented in search of the degree of Doctor of Social Sciences 09.00.11 - social philosophy

Key words: Music, culture, traditional music, genre, art, worldview, spirituality, society, peace, feelings, emotions, aesthetics, mass culture, values, creativity.

The object of this research is Kyrgyz traditional folk music as one of the foundations of the spirituality of the Kyrgyz people. The subject of research is music, its essence, functions, mass musical culture, the nature of its influence on folk Kyrgyz music. The main goal of the dissertation research is a socio-philosophical analysis of the evolution and the current state of Kyrgyz folk music and spirituality, considered in close relationship and interdependence.

The methodological and theoretical foundations of the dissertation research are the works, ideas and provisions of representatives of domestic and foreign philosophical, cultural, sociological and musicological thought on the problems of music. The works of scientists of the Soviet period were also used in the dissertation. In the course of the research, the systematic, formal-logical, historical methods of scientific cognition were used. The author also used the systemic-holistic and cultural-civilizational approaches.

The results obtained and their scientific novelty are as follows: analysis of the relationship between spirituality and music; identifying the main functions of music in their connection with spirituality; analysis of mass musical culture, its impact on contemporary musical culture and spirituality; identifying and analyzing the features of Kyrgyz traditional folk music as one of the foundations of the spirituality of the Kyrgyz people; analysis of the evolution of Kyrgyz traditional folk music and spirituality in the Soviet period of history; analysis of the development of Kyrgyz traditional musical music and spirituality in modern conditions.

Degree of use and recommendations for use: The theoretical significance of the study consists in deepening and expanding socio-philosophical knowledge about the features of Kyrgyz folk music, about its evolution in Kyrgyz history during the Soviet period and in modern conditions, about the factors that form it, tendencies, denominations and prospects for the formation of modern Kyrgyz culture.

The results obtained in the study, generalized into a social-philosophical concept, can be considered when analyzing the contemporary cultural situation in Kyrgyzstan, as well as in connection with its possible development.

Ченеми 60x84 1/16.
Көлөмү 1,5 п.л. Кагаз офсет.
Офсеттик басуу. Нускасы 100.

ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Манас к., 101
т. 0 708 058 368